

Юқоридаги таҳлиллар натижаларига асосан, мамлакатимизда тўқимачилик ва тикувтрикотаж саноати корхоналарида ишлаб чиқариш потенциалидан самарали фойдаланиш бўйича қуйидаги таклиф ва хулосалар беришимиз мумкин:

ишлаб чиқариш қувватларидан оқилона фойдаланган ҳолда бозор талабига мос равишда сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнини тўқимачилик ва тикувтрикотаж корхоналари менежментининг асосий йўналиши ҳамда ўрганилиши лозим бўлган долзарб муаммо сифатида қаралиши лозим;

Зжадвал

Ўзбекистон Тўқимачилик саноатининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни¹⁹

Кўрсаткичлар			Фоизда, (%)			
	2000	2005	2010	2015	2017	2018
Енгил саноатнинг улуши	11,1	11,5	8,8	9,2	9,6	8,0
Тўқимачилик тармоғининг ЯИМдаги улуши	10,3	10,9	8,7	8,6	9,0	8,3
Тўқимачилик тармоғининг саноатдаги улуши	17,7	15,7	15,7	15,2	15,4	14,5
Тўқимачилик тармоғининг енгил саноатдаги улуши	92,7	94,6	98,5	93,8	94,2	95,2

тўқимачилик ва тикувтрикотаж корхоналарида ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражасини оширишнинг асосий йўналишлари бўлиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини оширишнинг ички имкониятлари, ишлаб чиқариш қуввати захиралари ва технологияларнинг инновацион ривожланиши жадаллашиб бориши ҳисобига маънавий эскириб қолишларини олдини олган ҳолда амалга оширилиши лозим;

тўқимачилик корхоналарида ишлаб чиқариш қувватидан фойдаланишни бошқариш самарадорлигини баҳолашда сифат ва миқдорий кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим. Корхоналарда ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишни сифат ва миқдорий кўрсаткичларини ҳисобга олиш асосида баҳолаш натижасида қувватлардан фойдаланишнинг ички имкониятларини аниқлаш, фаолият йўналишини мониторинг қилишни таъминлайди.

*М.М. Исроилов, Н.Ш. Муллабаева, илмий раҳбар Р.Б. Исмоилов
Андижон давлат университети
Наманган муҳандислик-технология институти
Ўзбекистон
dodoboev49@mail.ru*

ЭНЕРГЕТИКА КОРХОНАСИ ВА УНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

¹⁹Манба: жадвал материаллари Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида таёрланди.

Аннотация. Мақолада энергетика корхонаси ва хусусиятларини тахлили ҳақидаги тавсифлар берилган. Энергетика корхоналарига электр станциялари, қозонхоналар, иссиқлик ва электр тармоқлари фаолиятини ўрганиш ва уларни такомиллаштириш йўллари ҳақида илмий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: Электр станциялар, қозонхоналар, иссиқлик ва электр тармоқлари, корхоналари, энергия ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш.

Энергетика корхоналарига электр станциялари, қозонхоналар, иссиқлик ва электр тармоқларининг корхоналари таалуқли. Энергетика корхонасининг махсулотини электр энергияси ва иссиқлик, бош вазифасини эса истеъмолчиларни электр энергияси ва иссиқлик билан зарурий миқдорда таъминланиши ташкил қилади.

Энергетика корхоналари бошқа корхоналардан фарқли ўлароқ маълум хусусиятларга эга. Энергетика корхоналари нафақат махсулотни ишлаб чиқаради, балки унинг транспортланишини (узатилишини) ва тақсимланишини амалга оширади. Электр энергиясини қуйидаги электр станциялар ишлаб чиқаради, булар: конденсацион электр станциялар (КЭС), иссиқлик электрцентраллари (ТЭЦ), гидроэлектр станциялари (ГЭС). Ҳозирги вақтда яна бошқа турдаги электр станциялари – яъни гидроаккумуляцион (ГАЭС), геотермал ва ш.ў. электр станциялар пайдо бўлмоқда. Электр энергиясининг узатилишини ва тақсимланишини электр тармоқларининг корхоналари (ПЭС) амалга оширади. Иссиқлик ТЭЦ ва қозонхоналарда ишлаб чиқарилади, унинг узатилишини ва тақсимотини эса иссиқлик тармоқларининг корхоналари (ПТС) бажаради.

Ишлаб чиқариш жараёни энергияни ўзгартириш жараёнларининг узлуксиз занжирини ташкил қилади. Мазкур занжирда ўз функциялари ҳамда вазифалари бўйича аниқ фарқланадиган уч босқичлар ажралиб туради, булар: энергиянинг ишлаб чиқарилиши ёки фойдаланиладиган энергетика ресурсларидан олинadиган энергияни истеъмолчига зарур бўлган энергия турига айлантириш; ишлаб чиқарилган энергияни транспортлаш ва уни алоҳида қабул қилувчилар орасида тақсимлаш; турли хил қабул қилувчиларида фойдаланиладиган энергиянинг бошқа турларига айлантирилишидан ёки энергия параметрларини ўзгартирилишидан иборат бўлган энергиянинг истеъмол қилинишидир.

Энергиянинг ишлаб чиқарилиши, узатилиши, тақсимланиши ва истеъмол қилиниши жараёни амалда бир вақтнинг ўзида ва узлуксиз тарзда кечади.

Энергияни ишлаб чиқариш жараёнининг узлуксизлиги, ўз навбатида маълум хусусиятларни келтириб чиқаради, булар:

жараёнда энергияни ишлаб чиқарилиши ва истеъмол қилиниши ўртасида мутлақ ўзаро нисбатланиши мавжуд бўлади, яъни хомаки махсулотларнинг ва махсулотнинг маҳаллий миқёсдаги ортиқча миқдорлари тўпланиб қолмайди;

ёмон сифатли махсулотни ишлаб чиқариш ва уни истеъмолдан чиқариб ташлаш ҳолатлари мустасно бўлади;

сотиш муаммоси мавжуд эмас, шу боис энергиянинг ортиқча жамланиши мумкин эмас;

махсулотни омборларда жамғариш зарурияти йўқ, чунки барча ишлаб чиқариладиган махсулот дарҳол истеъмол қилинади.

Саноатнинг ҳар қайси бошқа тармоғида ишлаб чиқарилган махсулотларни омборларда йиғиш мумкин ва шунинг натижасида ишлаб чиқаришнинг алоҳида бўғинлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик камаяди. Энергияни жамғариб тўплашнинг мумкин эмаслиги энергетика корхоналари фаолиятининг жиддий хусусиятини шартлайди, мазкур шарт энергиянинг ишлаб чиқарилиши истеъмолчига бўйсунти-

рилганлигида ва унинг ўзгартирилиши истеъмолад қилишга мувофиқ тарзда ўзгартирилишидан иборат.

Бундан ташқари, махсулотнинг (энергияни) ёмон сифатли тарзда ишлаб чиқарилиши ва уни истеъмоладан чиқариб ташланиши мумкин эмаслиги энергиянинг доимий сифати, яъни асосий сифат белгилари бўлмиш электр энергияси учун кучланиш ва частотаси, иссиқлик энергияси учун буғ босими ва ҳарорати параметрларини маълум чегаралар миқёсида сақлаб туриш масъулиятини энергетика корхоналари зиммасига юклайди.

Айни талаб энергия сифатининг пасайтирилиши бир қатор ҳолатларда энергия истеъмоладчилари томонидан ишлаб чиқариладиган махсулотнинг сифатининг пасайишига олиб келиши билан шартланади (масалан, қоғозни ишлаб чиқаришда ток частотасининг тебранишлари узлуксиз оқим линияси тезлигининг ўзгаришига олиб келиб, мувофиқ тарзда линияга келаётган хом махсулотнинг қалинлигини ҳамда қоғоз қалинлигининг ўзгаришига, яъни махсулот сифатининг ёмонлашишини келтириб чиқаради), истеъмолад қилувчи мосламалар ресурсининг пайтирилиши энергиянинг ортиқча сарфланишига олиб келади.

Энергетика ишлаб чиқаришнинг хусусияти энергетика корхоналари саноат, транспорт, алоқа, коммунал ва қишлоқ хўжалиги билан, яъни электр ва иссиқлик энергиясининг қабул қилувчиларининг барча жамланмаси билан яқиндан боғланганлигидан иборат, бу эса энергияни ишлаб чиқарилишининг уни истеъмолад қилиш тизимига қатъий боғланганлигини олдиндан белгилайди, бошқача қилиб айтганда сутка, ҳафта, ой, йил давомида энергияни ишлаб чиқарилишининг доимий ўзгариши содир бўлади. Бунинг асосида, бир томондан, табиий-иқлимий омиллар (ҳароратнинг тебранишлари, табиий ёритилганликнинг ва б. ўзгаришлари), бошқа томондан эса турли корхоналарни ва халқ хўжалиги тармоқларини технологик жараёнларининг, меҳнат ва дам олиш тизимининг ва б., маиший юкломани ўзгаришлари ётади.

Кўрсатилган хусусиятлар истеъмоладчиларнинг узлуксиз энергетика таъминотидан иборат бўлган бош вазифани бажарилиши мақсадида энергетика корхоналари фаолияти ишончлилигининг юқори даражасини таъминлашнинг талабларини олға суради. Энергетика таъминотидаги узилишлар корхоналарга ва халқ хўжалигига умуман катта зарар етказилади: яъни истеъмоладчиларни бир меъёрадаги ишининг изидан чиқишига, жиҳозларнинг ва хом ашёнинг бузилишига, махсулотнинг режалаштирилган ҳажмларининг камайишига ва шунга мувофиқ зарар кўриш ҳолатларига олиб келади.

Энергияни ишлаб чиқаришнинг жиддий хусусияти, шунингдек, аварияли вазиятларнинг тезкор ривожланишидан, иш жараёнидаги бир унсурнинг ишдан чиқиши у билан ўзаро боғлиқ бошқа унсурларнинг ишлашига салбий таъсиридан ҳам иборат.

Энергетика корхоналари ҳам алоҳидалашган, ҳам биргаликдаги, параллел ишнинг бажарилишига йўл қўяди. Ишлаш ишончлилиги ва тежамкорлигининг жиддий оширилиши энергетика корхоналарининг ҳамкорликдаги ишлашида эрилишилади. Бунда энергетика корхоналарининг қанчали кўпроқ сони биргаликда иш олиб борса (параллел тарзда ишласа) ва бир-бирларининг ўринларини алмаштириш имкони мавжуд бўлса, энергетика таъминотининг ишончлилиги ҳам шунчалик юқори даражада бўлади. Шу боис, электр энергиясининг асосий қисми туман (худудий) энергетика тизимларига бирлаштирилган, иш тизимининг умумийлиги, ишлаб чиқариш жараёнининг узлуксизлиги ва энергия тақсимотининг ягоналиги билан боғлиқ энергетика корхоналарида ишлаб чиқарилади.

Энергетика тизими аварияларда ва энергетика тизимининг бирор қисмининг ўчирилишларида қўлланадиган қувватнинг умумий резервигга эга бўлади. Бир тизимдан бошқасига электр энергияси узатилиши мумкин бўлган электр узатиш линиялари билан ўзаро боғланган энергетика тизимлари бирлаштирилган (туманлар/худудлар/аро) энергетика тизимини ташкил қилади.

Энергетика хўжалигида алоҳида электр станциялари, электр тармоқлари корхоналарининг ва умуман энергетика тизимини ишлашининг тезкор бошқаруви алоҳида аҳамиятга эга. Бу, бир томондан, энергетика тизимида ўтиш жараёнлари кечишининг тезкорлиги билан, бошқа томондан эса ишлаш тизимининг ва ишлаб чиқариш ҳажмининг метеорологик, иқлимий ва бошқа шароитларнинг ўзаришларига боғлиқ эканлиги билан шартланади.

Шу муносабат билан электр станцияларидан ва умуман энергетика тизимидан фойдаланиш жараёнида берилган ишлаб чиқариш дастурини тезкор тартибда мувофиқлаштириш зарурияти пайдо бўлади ва шунинг оқибати сифатида алоҳида электр станцияларининг ишлаш тартибини улар кирадиган энергетика тизимининг диспетчерлик хизматида бўйсунтириш эҳтиёжи келиб чиқади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. В Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. 2018 год.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 07.02.2017 г. №УП-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистана».
3. Статистический сборник промышленность Узбекистана 2014-2017 год, Ташкент, 2019. С. 25-48.
4. Камелетдинов У. Пути развития механизмов ГЧП в энергетическом секторе Узбекистана. Журнал: «Банк, Деньги, Кредит». №1. 2019. С. 42-48.
5. Додобоев Ю.Т Қишлоқ хўжалиқнинг электрлаштириш. Тошкент, 1983. 85–87 б.
6. Додобоев Ю Т ва бошқалар энергетика соҳасининг иқтисодиёти ва менежменти. Тошкент 2018. 110-130 б.
7. Додобоев Ю Т ва бошқалар фермер хўжалиқларни иқтисодиёти.

У.И. Абдумаликов, Д.Д. Хусанов
Тошкент давлат аграр университети Андижон
филиали Андижон Ўзбекистон
abdumalikovu@bk.ru

ОРГАНИК ЎҒИТЛАРНИ ТУПРОҚ УНУМДОРЛИГИГА ТАЪСИРИ

Аннотация. Ушбу мақолада органик ўғитларни қай даражада муҳимлиги унинг натижасида тупроқ унумдорлиги ортиши, ўсимликка таъсири ақс эттирилган.

Калит сўзлар: Органик ўғит, гумус, чиринди, корамол гўнги.

У.И. Абдумаликов, Д.Д. Хусанов
Андижанский филиал Ташкентского государственного аграрного университета
Андижан, Узбекистан
abdumalikovu@bk.ru